

W spuściznie po aparacie bezpieczeństwa PRL można odnaleźć nie tylko materiały wytworzone przez rozmaite organa bezpieczeństwa, lecz także dokumenty zebrane przez nie w toku ich działalności. Dzisiaj – co oczywiste, wbrew intencjom funkcjonariuszy ówczesnych tajnych służb – są one niejednokrotnie jedynym źródłem wiedzy na temat niektórych aspektów funkcjonowania opozycji w okresie Polski Ludowej.

Obok przykład dokumentu przejętego przez Służbę Bezpieczeństwa – jeden z wielu listów skierowanych do peerelowskich władz przez polskich pisarzy i naukowców w latach siedemdziesiątych. Tym razem akurat w obronie aresztowanych i skazanych przywódców „Ruchu”, nielegalnej antykomunistycznej organizacji konspiracyjnej, powstałej w połowie lat sześćdziesiątych. W okresie swej największej aktywności liczyła ona około stu działaczy i wydawała dwa pisma – „Biuletyn” oraz „Informator”. Najbardziej spektakularną akcją „Ruchu” było zrzucenie z Rysów tablicy poświęconej Włodzimierzowi Leninowi w sierpniu 1968 roku (po inwazji wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację).

Działacze organizacji aresztowano w 1970 roku, po tym jak rozpoczęli przygotowania do podpalenia Muzeum Lenina w Poroninie i wysadzenia w powietrze pomnika wodza rewolucji październikowej. Na ławie oskarżonych zasiadło ponad trzydzieści osób. Oskarżono je „o próbę obalenia siłą ustroju i terroryzm”. Wyroki zapadły w październiku 1971 roku i były bardzo surowe. Andrzej

Czuma i Stefan Niesiołowski zostali skazani na siedem lat więzienia, Benedykt Czuma na sześć lat, Marian Gołębiowski i Bolesław Stolarz na 4,5 roku, a Emil Morgiewicz na cztery lata.

Adresatem zamieszczonego obok listu z maja 1974 roku była Rada Państwa PRL. Jego inicjatorami byli: Władysław Bartoszewski, Edward Lipiński, Jan Józef Lipski, Jan Olszewski i Antoni Słonimski. Za namową mec. Olszewskiego uznano, że najlepszą formułą będzie apel o ułaskawienie. Pod pismem przekazanym Radzie Państwa podpisało się jedenaście osób: Władysław Bartoszewski, Karol Estreicher, Zbigniew Herbert, Jan Kielanowski, Tadeusz Konwicki, Edward Lipiński, Maria Ossowska, Antoni Słonimski, Julian Strykowski, Jan Strzelecki i Stefan Żółkiewski. W licznych publikacjach są podawane błędne informacje na temat sygnatariuszy, np. taka, jakoby list podpisał Lipski. W rzeczywistości był on inicjatorem listu, ale sygnatariuszem – już nie. Podobnie Olszewski.

Autorzy apelu zwracali się o wcześniejsze zwolnienie Czumów, Gołębiowskiego, Morgiewicza, Niesiołowskiego i Stolarza. Z jednej strony wskazywali na surowość wyroków – „najwyższych po roku 1956” (czyli po okresie stalinowskim), z drugiej zaś na zbliżające się obchody dwudziestolecia Polski Ludowej i konieczność zapewnienia im właściwej atmosfery.

Nie była to pierwsza interwencja w sprawie skazanych opozycjonistów. Najbardziej chyba znany był tzw. list siedemnastu z listopada 1972 roku, skierowany do ministra sprawiedliwości Włodzimierza Berutowicza. Jego sygnatariuszami spośród osób podpisanych pod apelem z maja 1974 roku byli Herbert i Konwicki.

W sprawie uwięzionych działaczy „Ruchu” interweniowali również (w styczniu 1974 roku) prymas Polski kard. Stefan Wyszyński oraz

metropolita krakowski kard. Karol Wojtyła. Do sprawy członków „Ruchu” wracał też kilkakrotnie, podczas audiencji u I sekretarza Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej Edwarda Gierka, Edward Lipiński. U Gierka interweniował także prezes Kongresu Polonii Amerykańskiej – Alojzy Mazewski.

Trudno powiedzieć, w jakim stopniu listy, petycje i interwencje kierowane do peerelowskich władz okazały się skuteczne. W każdym razie ostatni opozycjoniści (bracia Czumowie i Niesiołowski), w których sprawie interweniowano, zostali zwolnieni przedterminowo, we wrześniu 1974 roku. Wcześniej, na mocy lipcowej amnestii, wolność odzyskali ich koledzy. Zapewne nie bez wpływu na taki rozwój wypadków pozostawała zaplanowana na październik wizyta I sekretarza KC PZPR w Stanach Zjednoczonych i chęć uniknięcia w jej trakcie drażliwych pytań o skazanych, a nawet manifestacji Polonii amerykańskiej w ich obronie.

Warto na zakończenie przypomnieć, że sygnowanie tego rodzaju „politycznych” petycji w okresie Polski Ludowej skutkowało co najmniej zainteresowaniem ze strony Służby Bezpieczeństwa i rozmową operacyjną czy objęciem rozpracowaniem, a często również innymi represjami (np. zakazem cenzorskim).

Prezentowany obok egzemplarz (kopia) listu zachował się w aktach rozpracowania Zbigniewa Herberta – sprawa operacyjnego rozpracowania pod kryptonimem „Herb”. Tak na marginesie, w ocenie SB to właśnie Herbert „dwukrotnie inspirował środowisko literackie w celu wystosowania petycji do władz państwowych w obronie skazanych b[yłych] członków nielegalnej organizacji »Ruch«”. ■

dr Grzegorz Majchrzak – historyk, pracownik BEP IPN, zajmuje się m.in. badaniem dziejów aparatu represji i opozycji demokratycznej

Andrzej Czuma – w 1965 roku współzałożyciel „Ruchu”, współautor jego deklaracji programowej *Mijają lata...* (1968), w czerwcu 1970 roku aresztowany, w październiku 1971 roku skazany na siedem lat więzienia, zwolniony we wrześniu 1974 roku

Benedykt Czuma – w 1965 roku współzałożyciel „Ruchu”, w 1968 roku współautor jego deklaracji programowej, w czerwcu 1970 roku aresztowany, w październiku 1971 roku skazany na sześć lat więzienia, zwolniony we wrześniu 1974 roku

Naczelny organ wykonawczy władzy państwowej w PRL, do jej kompetencji należało m.in. stosowanie prawa łaski

W 1965 roku współzałożyciel „Ruchu”, w 1968 roku współautor jego deklaracji programowej, w czerwcu 1970 roku aresztowany, w październiku 1971 roku skazany na siedem lat więzienia, zwolniony we wrześniu 1974 roku

Nielegalna antykomunistyczna organizacja konspiracyjna, stawiająca sobie za cel odzyskanie niepodległości przez Polskę i likwidację komunistycznej dyktatury

W 1965 roku współzałożyciel „Ruchu”, w czerwcu 1970 roku aresztowany, w październiku 1971 roku skazany na 4,5 roku więzienia, zwolniony na mocy lipcowej amnestii w sierpniu 1974 roku

Edward Lipiński – profesor ekonomii, redaktor naczelny pisma „*Ekonomista*” (1947–1978), członek PZPR (1948–1975), od 1951 roku członek Polskiej Akademii Nauk, od połowy lat sześćdziesiątych sygnatariusz listów do władz PRL

Antoni Słonimski – poeta, publicysta, dramatopisarz i krytyk teatralny, członek zarządu polskiego Pen Clubu (1955–1976), od połowy lat sześćdziesiątych sygnatariusz listów do władz PRL, obserwator w czasie procesu rewizyjnego przywódców „Ruchu”

Jan Kielanowski – profesor zootechniki, założyciel i dyrektor Instytutu Fizjologii i Żywienia Zwierząt Polskiej Akademii Nauk w Jabłonie (1955–1974), od 1961 roku członek PAN

Zbigniew Herbert – poeta i pisarz, członek Prezydium Zarządu Głównego Związku Literatów Polskich (1972–1975), wykładowca na Uniwersytecie Gdańskim (1973–1974), w 1971 roku obserwator podczas procesów kierownictwa „Ruchu”, współautor listów w obronie jego działaczy i sygnatariusz innych listów do władz PRL

Karol Estreicher – historyk sztuki, muzeolog, bibliograf, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, dyrektor Muzeum UJ (1951–1976)

Władysław Bartoszewski – od 1963 roku współpracownik Radia Wolna Europa, wykładowca na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1973–1981), opiekun grupy studentów KUL wydających niezależny miesięcznik „Spotkania”

Tadeusz Konwicki – pisarz, twórca filmowy, członek Związku Literatów Polskich (1948–1983), kierownik zespołu filmowego *Przymat* (1972–1978), od połowy lat sześćdziesiątych sygnatariusz listów do władz PRL

Stefan Żółkiewski – krytyk literacki, publicysta, minister szkolnictwa wyższego (1956–1959) i kierownik Wydziału Kultury i Nauki KC PZPR (1955–1956), od 1968 roku profesor Instytutu Badań Literackich PAN

Julian Strykowski (właściwie Pesah Stark) – prozaik i scenarzysta, kierownik działu prozy miesięcznika „*Twórczość*” (1954–1978), od końca lat sześćdziesiątych sygnatariusz listów do władz PRL

Od 1966 roku członek „Ruchu”, współautor jego deklaracji programowej, redaktor wydawanego przez „Ruch” pisma „*Biuletyn*” (1969–1970); w czerwcu 1970 roku aresztowany, w październiku 1971 roku skazany na cztery lata więzienia, zwolniony w czerwcu 1974 roku

Od 1968 roku członek „Ruchu”, należał do kierownictwa tej organizacji; aresztowany w lipcu 1970 roku, skazany na 4,5 roku więzienia, zwolniony w sierpniu 1974 roku

Chodzi o masakrę robotników na Wybrzeżu w grudniu 1970 roku, według oficjalnych (zapewne niepełnych) danych zginęło 45 osób, a 1165 zostało rannych

Czyli po okresie stalinowskim

[dot. wyroków] – nie był to pierwszy list w obronie skazanych działaczy „Ruchu”, np. 10 listopada 1972 roku siedemnaścioro przedstawicieli środowiska literackiego wystosowało list do ministra sprawiedliwości Włodzimierza Berutowicza

Maria Ossowska – profesor, filozof, teoretyk moralności i socjolog, od 1966 roku na emeryturze

Jan Strzelecki – socjolog, członek PZPR (1948–1979), pracownik Instytutu Filozofii i Socjologii PAN (1957–1988), od początku lat siedemdziesiątych współpracownik środowisk opozycyjnych o proweniencji katolickiej

